Simo Määttä

Syrjivän kielenkäytön rajoilla

– Vihapuheen performatiivisuus funktionalistisen kielentutkimuksen näkökulmasta

Vihapuheen tutkiminen on haasteellista jo sen takia, että tutkimuskohdetta ei ole onnistuttu määrittelemään yksiselitteisesti. Kansanomaiset, intuitiiviset määritelmät eivät aina vastaa tutkimuksessa ja juridisissa yhteyksissä käytettyjä määritelmiä, ja käsitteen ideologinen ja poliittinen ulottuvuus hankaloittaa vakuuttavien metodologisten työkalujen löytämistä.

Vihapuheen performatiivisuutta voidaan lähestyä yhdistämällä mikrotason kielellinen analyysi kielenkäytön intertekstuaalisuuden ja retoristen piirteiden analyysiin. Tällöin tarkastellaan erityisesti toposten eli kielenkäyttäjäyhteisön yleisesti hyväksyminä esitettyjen argumenttien syntaktista rakennetta. Perustavana oletuksena on silloin, että kaikki kielenkäyttö on performatiivista: sekä silloin, kun lausuma toteuttaa kuvaamansa toiminnan (varsinaiset performatiiviset lausumat) että silloin, kun se kuvaa maailmaa ja luo siten todellisuutta (konstatiiviset lausumat). Kielentutkimuksen metodeilla voidaan tutkia myös perinteisten vihapuhemääritelmien rajoille ja ulkopuolelle jäävää syrjivää kielenkäyttöä ja sen vaikutuksia. Tämä vaatii ennakkoluulotonta asennetta kielitieteen eri koulukuntien ja muiden ihmistieteiden luomien käsitteiden käyttämisessä.

Vihapuheen määritelmät ja rajat

Yhteiskunnassa vallitsevat lailliset oikeudet ja velvollisuudet on määritelty lainsäädännössä, ja niiden toteutumista punnitaan oikeudenkäytössä. Lain ja oikeuden erityispiirteisiin kuuluu myös käsitteiden tarkka määrittely, ja määritelmiin tarvitaan luonnollisesti kieltä. Siksi on luontevaa aloittaa myös vihapuheen kielellisten piirteiden tarkastelu laeista.

Tällöin törmätään kuitenkin heti määrittelemisen ongelmallisuuteen. Vihapuhetta ei ole määritelty Suomen lainsäädännössä, vaikka esimerkiksi rikoslaissa on vihapuhetta sivuavia säännöksiä, jotka koskevat kiihottamista kansanryhmää vastaan ja uskonrauhan rikkomista[1]. Näitä rikosnimikkeitä koskevissa tuomioistuinten päätöksissä on usein korostettu teon tahallisuutta[2].

Vihaa lietsovaa tarkoitusta vihapuheen määrittämisessä korostetaan myös Sisäministeriön raportissa, jossa etsitään keinoja vihapuheen ja nettikiusaamisen estämiseksi. Raportin mukaan rangaistavaa vihapuhetta yleisempi ilmiö on vihapuhe yleisesti, ja se on kielenkäyttöä, jonka tarkoituksena on tehdä tietty ryhmä ulkopuoliseksi ja esittää se alempiarvoisena[3]. Tarkoitukselle läheinen käsite on vihapuhetta tuottavan tahon motiivi, jota korostetaan muun muassa Poliisiammattikorkeakoulun vihapuhemääritelmässä ja joka liittyy rasistiseen motiiviin rangaistuksen koventamisperusteena[4].

Myös vihapuheen mahdolliset seuraukset otetaan huomioon sekä laissa että sen tulkinnassa, vaikka todennettua seurausta ei edellytetä esimerkiksi rikollisessa kiihottamisessa kansanryhmää vastaan[5].

Yleisessä keskustelussa taas esiintyy intuitiivisia vihapuheen määritelmiä, joissa vihapuhetta luonnehtii muun muassa sen negatiivinen emotionaalinen lataus. Vihapuheen rajat ovat yleisluontoisissakin määritelmissä epäselvät, mutta sen ydin ymmärretään. Siten netin käyttäjätkin tunnistavat helposti tietynlaisen kielenkäytön joko vihapuheeksi tai yleisesti sovinnaisen kielenkäytön normeja loukkaavaksi[6].

Eri määritelmissä korostuvat siis yhtäältä vihapuhetta tuottavan kielenkäyttäjän motiivit ja tarkoitus, toisaalta vihapuheen vaikutukset. Myös vihapuheen nimessä näkyvät sekä seuraukset että tarkoitus: vihapuheen taustalla voi olla vihaa, se tulkitaan vihan osoitukseksi ja se voi aiheuttaa lisää vihaa.

Akateeminen yhteisö ei myöskään ole tuottanut yksiselitteistä vihapuheen määritelmää[7]. Tosin kaikki määritelmät juridisten ja kansankielisten määritelmien tavoin liittyvät tavalla tai toisella sananvapauteen, jonka rajoja vihapuhe koettelee. Pohjimmiltaan on siis kysymys siitä, onko sana vapaa vai pitääkö sitä rajoittaa, koska se uhkaa demokratian ja oikeusvaltion perusteita ja loukkaa muita ihmisoikeuksia[8].

Suuri osa vihapuheen tutkimuksesta sijoittuu viestinnän ja yhteiskunnan tutkimuksen piiriin[9]. Kielen-

Olli Piippo, *Kotti D'Azur* (2020), sekatekniikka kankaalle, kehystetty, 150 × 120 cm. Kuva: Jussi Tainen.

”Juuri vihapuheen ytimen rajoille sijoittuva kielenkäyttö on tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostavaa.”

tutkimuksella voi kuitenkin olla paljon annettavaa vihapuheen tutkimukselle, onhan kohteena nimenomaan kielenkäyttö.Tällöin toisaalta heti törmätään määrittelyongelmien lisäksi vaikeuteen löytää metodologisia työkaluja tutkimuskohteen analysoimiseksi. Niinpä uhkaamista ja solvaamista voidaan määritellä niiden kielellisten piirteiden perusteella, mutta kielenkäyttäjän intentioita on mahdotonta eritellä tarkasti. Haasteita asettavat muun muassa mahdollinen trollaus ja ironia[10].

Mikään kielitieteen koulukunta voi tuskin tarjota vedenpitävää vihapuheen määritelmää, eikä määritelmän luominen ole kielitieteen tehtäväkään. Ylipäätään tarkkojen määritelmien puuttuminen voi olla hyväkin asia, sillä se mahdollistaa yhteiskunnallisen keskustelun vaikeistakin asioista. Kielentutkimus voi toisaalta tarjota keskusteluun uusia näkökulmia. Lisäksi vihapuhe on ylipäätään mielenkiintoinen tutkimuskohde juuri siksi, että kohteen rajat ovat niin häilyvät. Juuri vihapuheen ytimen rajoille sijoittuva kielenkäyttö on tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostavaa.

Solvausten, uhkausten ja yleisesti epäsovinnaisen puheen ulkopuolelle jää nimittäin syrjivää kielenkäyttöä, joka luo mahdollisuuksia vihapuheelle mutta jonka määritteleminen itsessään vihapuheeksi on kielellisen analyysin näkökulmasta haasteellista. Tällaisessa kielenkäytössä esitetään tosiasioina ja sosiaalisesti määriteltyjen ryhmien yleisesti tekeminä tiettyjä tekoja sen perusteella, että jotkut ryhmään kuuluvat ovat tehneet niitä. Lisäksi esitetään koko ryhmää koskevina luonnehdintoina joidenkin ryhmän jäsenten ominaisuuksia sanomalla esimerkiksi, että kaikki ryhmän edustajat ovat varkaita, huijareita tai terroristeja. Juridisessa mielessä tällainen kielenkäyttö täyttää usein panettelun ja solvauksen tunnusmerkit[11].

Panettelussa ja solvauksessa luodaan todellisuutta, jossa ryhmästä välittyy kielteinen kuva, mikä puolestaan tekee tilaa ryhmää koskevalle vihapuheelle sen ydinmerkityksessä, toisin sanoen solvauksille ja uhkauksille. Samalla luonnollistuu ajatus, ettei kyseisen ryhmän jäsenten kuulu nauttia samoista oikeuksista ja oikeusturvasta kuin muiden ihmisten. Tällainen syrjivä kielenkäyttö voi synnyttää ja ylläpitää vihaa tiettyä ryhmää vastaan, ja siksi on tärkeää tutkia sitä. Tässä kirjoituksessa lähestyn aihetta kielitiedettä sivuavien performatiivisuuden, intertekstuaalisuuden ja topoksen käsitteiden avulla, jotka luovat kehyksen mikrotason kielitieteelliselle analyysille.

Vihapuheen ja syrjivän puheen performatiivisuus

Vihapuhe on usein pyritty määrittelemään performatiiviseksi siten, että lausuma itsessään myös tuottaa tarkoittamansa teon: kielenkäyttö ei pelkästään *ilmaise* vihaa vaan *on* vihaa.

Performatiiviset vihapuheteoriat ovat monimutkaisen aatehistoriallisen kehityskulun seurausta. Tärkeimpiä ainesosia teoriassa on J. L. Austinin analyyttisesta kielifilosofiasta lähtöisin oleva performatiivisen lausuman käsite[12]. Sillä tarkoitetaan lausumia, jotka toteuttavat toiminnan, joita ne kuvaavat (esimerkiksi *Julistan teidät aviopuolisoiksi* tai *Syytetty passitetaan vankilaan varkaudesta*). Ne eivät ainoastaan kuvaa maailmaa kuten konstatiiviset lausumat (esimerkiksi *He ovat aviopuolisoita* tai *Olet varas!*).

”Rae Langtonin mukaan vihapuheen tuottajan intentio (illokuutio) on alistaa tiettyjä ryhmiä ja edistää syrjintää, väkivaltaa ja vihaa.”

Performatiivisia lausumia ei siis analysoida sen perusteella, ovatko ne tosia, vaan siltä kannalta, ovatko ne onnistuneita kuvaamansa toiminnan toteuttamisessa.

Kielifilosofiassa performatiivisuuden käsitettä on kehittänyt erityisesti John Searle, ja sen pohjalta on syntynyt puhetekoteoria[13]. Teoria ja siihen liittyvä pragmaattinen tutkimusperinne on vahva myös kielitieteessä, ja pragmatiikkaa voidaan soveltaa myös vihapuheen kielellisessä tutkimuksessa.

Suurin osa vihapuheen performatiivisuutta käsittelevistä pohdinnoista perustuu kuitenkin poststrukturalistiseen ajatteluun. Tällaista pohdintaa edustaa muun muassa Rae Langton, jonka mukaan vihapuheen tuottajan intentio (illokuutio) on alistaa tiettyjä ryhmiä ja edistää syrjintää, väkivaltaa ja vihaa. Langton katsoo, että tällainen intentio tekee mahdolliseksi seurauksen eli perlokuution, joka todella johtaa haettuun lopputulokseen eli vihaan[14].

Judith Butlerin mukaan sitä vastoin vihapuhetta ei voida määritellä sen sisällön tai puhujan intention perusteella. Määrittäjänä on pikemminkin valtion valvontakoneisto ja erityisesti oikeuslaitos, joka määritelmissään tuottaa vihapuheen kategorian[15].

Sekä Langtonin että Butlerin teoriat ovat ongelmallisia kielentutkimuksen kannalta. Kuten edellä esitettiin, puhujan intentio on ongelmallinen käsite kielitieteessä, ja ongelmallisuus korostuu silloin, kun analyysissa keskitytään kieliaineksessa – vaikkapa kirjoitetussa tekstissä – näkyviin ilmiöihin pikemmin kuin kielenkäyttötilanteen osallistujiin ja heidän reaktioihinsa. Kielentutkimuksen tehtävä ei myöskään ole määritellä vihapuhetta, varsinkin jos suljetaan pois lausuman sisällön analyysi.

Sitä vastoin on mielekästä tarkastella performatiivisuutta kielenkäytön yleisten edellytysten ja vaikutusten näkökulmasta. Tällöin on tarpeen ensin luoda katsaus poststrukturaaliseen ajatteluun, jonka kielikäsityksen mukaan kieli luo maailmaa, normeja ja identiteettejä pikemmin kuin heijastaa tai toteuttaa niitä. Myös Butlerin ja erityisesti Langtonin teoretisoinnit perustuvat pitkälti poststrukturalistiseen performatiivisuuskäsitykseen.

Jo Austin myönsi, että kieli on loppujen lopuksi aina performatiivista. Poststrukturalistisessa ajattelussa raja performatiivisten ja konstatiivisten lausumien välillä on entisestään hämärtynyt, ja performatiivisuutta on alettu pitää kielenkäyttöä yleisesti koskevana ilmiönä, jolla selitetään todellisuuden ja identiteettien rakentumista[16]. Tällöin huomio kiinnittyy merkityksenannon yleisiin edellytyksiin. Vihapuheen kielellisten piirteiden kannalta on syytä tarkastella erityisesti kolmea ajattelijaa, jotka ovat kyseenalaistaneet analyyttisen kielifilosofian performatiivisuuskäsityksen.

Jacques Derridan mukaan performatiivisen lausuman voima on peräisin ensi sijassa sen toistamisen ja toistettavuuden aiheuttamasta konventionaalistumisesta ja rituaalistumisesta. Siten performatiivinen lausuma tai ainakin osa siitä on aina toistoa: se on jo sanottu tai kirjoitettu jossain toisessa kontekstissa. Tärkeintä ei tällöin ole kielenkäyttäjän intentio vaan se, että kielen perusluonteeseen kuuluu toistettavuus ja mahdollisuus käyttää samoja sanoja ja lausumia lukemattomissa eri konteksteissa[17].

Pierre Bourdieu on puolestaan katsonut performatiivisen lausuman onnistumisen riippuvan lähinnä puhujan kielellisestä pääomasta, joka on sidoksissa hänen

sosiaaliseen asemaansa[18]. Austinin teoriassa korostettiin sitä, että performatiivin lausujalla pitää olla sen vaatima auktoriteetti; esimerkiksi vain tietyt viranhaltijat voivat vihkiä avioliittoon. Bourdieun teoriassa korostuu virka-aseman ohella myös tuohon asemaan liittyvä koulutus ja sosiaalinen tausta, jotka näkyvät ennen kaikkea kielellisenä pääomana.

Stanley Fish on todennut, että vaikka performatiivisia lausumia ei voida analysoida sen perusteella, ovatko ne totta vai ei, ne voivat toteuttaa sanomansa ja siten muuttaa maailmaa vain todellisuudessa, jonka muodostavat totena pidetyt, konstatiiviset lausumat[19]. Fish ottaa kantaa myös sananvapauskeskusteluun, jonka osaksi performatiivisuuden pohdinta tuli Yhdysvalloissa 1970- ja 1980-luvulla. Fishin mukaan puhetekoteoria voi ensinnäkin selittää vain konventionaalisia lausumia, kun taas kielenkäytön odottamattomat seuraukset jäävät sen selityskyvyn ulkopuolelle[20]. Kielenkäytöllä on kuitenkin aina seurauksia, ja yhdessä valtion kontrollikoneiston kanssa ne rajoittavat sananvapautta[21]. Siksi absoluuttista sananvapautta ei ole olemassa[22].

Bourdieun, Derridan ja Fishin ajatukset performatiivisuudesta ovat hyödyllisiä lähtökohtia internet- ja someviestinnän analyysille, vaikka ne eivät suoraan tarjoa operationalisoitavia käsitteitä varsinaiseen kielelliseen analyysiin.

Elektroninen viestintä mahdollistaa kirjoitettujen, puhuttujen ja multimodaalisten tekstien siirtymisen kontekstista toiseen ennennäkemättömän nopeasti, ja kielenkäyttäjän on mahdotonta ennakoida tulkintoja, joita hänen viestinsä voi saada. Uusi viestintäympäristö on myös tehnyt mahdolliseksi tekstin, kuvan ja äänen julkaisemisen silloinkin, kun kirjoittajalla ei ole yhteiskunnassa yleisesti arvostettua auktoriteettia eikä myöskään kielellistä pääomaa. Puhutun kielen spontaaniutta matkivassa anonyymissa nettikeskustelussa kielellistä auktoriteettia voidaan rakentaa korrektin kielimuodon ja tyylillisen taituruuden sijaan esimerkiksi nokkelalla piikittelyllä ja ironisoinnilla tai huutelemalla eli haukkumalla, uhkaamalla ja pilkkaamalla. Elektroninen viestintäympäristö onkin mahdollistanut tällaisten viestintämallien luonnollistumisen, kun sitä ovat harjoittaneet muun muassa valtioiden johtajat.

Siinä missä esimerkiksi huutamisen ja haukkumisen malli leviää ja luonnollistuu helposti, ei huutavan tai haukkuvan lausuman semanttinen informaatioaines kuitenkaan siirry yhtä helposti, sillä se koskee tilannesidonnaisesti tiettyä henkilöä, ryhmää tai asiaa, ja koko lausuma on tiiviisti sidoksissa sen esittäjään. Toisin sanoen, kun esimerkiksi tunnettu poliitikko huutelee netissä, leviää malli helposti myös muille kielenkäyttäjille, mutta huutelun kohde ja huutelun tarkka sisältö eivät useinkaan ole tällöin samoja. Kuten seuraavassa osiossa esitän, asioita ja ilmiöitä kuvaavat konstatiiviset lausumat sitä vastoin sisältävät semanttista informaatioainesta, jonka toiset kielenkäyttäjät voivat helposti siirtää omaan kielenkäyttöönsä. Informaatioaines voi tällöin siirtyä esimerkiksi topoksen muodossa.

Intertekstuaalisuus ja toposten kielellinen rakenne

Edellä kuvattua kielenainesten liikkumista kontekstista toiseen on kielen- ja kirjallisuudentutkimuksessa totuttu kuvaamaan intertekstuaalisuuden käsitteellä, jonka Julia Kristeva kehitti Mihail Bahtinin dialogisuuden käsitteen pohjalta[23]. Intertekstuaalisuuden perusajatus on, että kaikki kielenkäyttö on yhteydessä muuhun kielenkäyttöön: ilmaisut lainaavat aina elementtejä toisista ilmaisuista, joko piilevästi tai suoraan.

Nettiviestintä on korostetun intertekstuaalista, ja tämä näkyy eksplisiittisesti esimerkiksi hyperlinkkien ja tviittien tai postausten ja niiden kommenttien muodostamina verkostoina: tekstit nojaavat toisiinsa eikä niitä välttämättä voi edes ymmärtää irrallaan toisistaan.

Myös diskurssit eli tiettyyn sosiaaliseen toimintaan liittyvät merkityksenmuodostumisen tavat liikkuvat helposti nettiviestinnässä[24]. Sinänsä diskurssin analyysi onkin pitkälti intertekstuaalisuuden analyysia, sillä siinä tarkastellaan muun muassa tiettyyn diskurssiin kuuluvien lausumien olemassaolon ehtoja sekä niiden rajoja ja suhteita muihin lausumiin[25]. Kriittisen diskurssianalyysiin kuuluu olennaisena osana myös diskurssien välisten yhteyksien eli interdiskursiivisuuden tarkastelu. Tämä ilmiö voi näkyä muun muassa genrejen sekoittumisena[26]. Interdiskursiivisuutta osoittavat toisaalta myös topokset eli argumentit tai teemat, jotka esitetään kielenkäyttäjäyhteisön yleisesti hyväksyminä siten, ettei niitä tarvitse erikseen perustella[27]– tässä merkityksessä topos on hyvin lähellä stereotypian käsitettä[28].

Kriittisessä diskurssitutkimuksessa topoksien on katsottu olevan olennainen osa erityisesti rasistisen ja muukalaisvihamielisen diskurssin rakentumista, ja tutkimuksessa on tällöin eritelty teksteissä esiintyviä topoksia[29]. Luokittelun lisäksi on hyödyllistä tarkastella myös toposten kielellistä rakennetta konstatiivisissa lausumissa. Topokset esiintyvät usein kertovissa ja kuvailevissa tekstityypeissä pikemmin kuin esimerkiksi perustelua ja kriittistä ajattelua vaativissa argumentoivissa tai erittelevissä tekstityypeissä. Narratiivisissa tekstityypeissä kerrotaan tapahtumista, kun taas kuvailevissa tekstityypeissä osoitetaan, kuinka asiat ovat.

Tekstityyppien eroja voidaan tarkastella muun muassa siltä kannalta, millaisia prosesseja eli millaista tekemistä, tapahtumista ja olemista niissä ilmaistaan. Lisäksi tällöin katsotaan myös, kuka tai mikä suorittaa prosessin ja kehen tai mihin se kohdistuu. Prosessilajit perustuvat siten verbien ontologisiin kategorioihin[30].

Tällainen tarkastelu osoittaa, että narratiivisen tekstityypin rungon muodostavat materiaaliset prosessit, joilla tarkoitetaan nimenomaan tapahtumista ja tekemistä kuvaavien verbien varaan rakennettuja lauseita. Kuvaileva tekstityyppi taas perustuu yhtäältä eksistentiaalisiin eli olemassaoloa rakentaviin prosesseihin, toisaalta asioiden ja ihmisten välisiä suhteita kuvaaviin relationaalisiin prosesseihin. Sekä eksistentiaaliset prosessit että relationaaliset prosessit rakentuvat kielissä useimmiten olla-verbin

Olli Pippo, *Sanguine (R)* (2020), akryyli, öljy ja öljypastelli kankaalle, kehystetty, 60 × 50 cm. Kuva: Jussi Tiainen.

ja sen parasynonyymien varaan, ja usein verbi voidaan myös jättää pois.

Tarkasteltaessa topoksia lausetasolla kiinnittyy huomio siihen, että esimerkiksi narratiiviseen tekstityyppiin olennaisesti kuuluvissa materiaalissa prosesseissa esitetään tyypillisesti menneessä aikamuodossa tapahtumista ja tekemistä, jonka totuusarvoa voidaan arvioida faktojen perusteella – voidaan esimerkiksi tarkistaa, *onko tietty henkilö varastanut tai huijannut*. Totuusarvon määritteleminen alkaa kuitenkin hämärtyä jo silloin, kun materiaalinen prosessi esitetään yleisenä tai toistuvana tapahtumisena tai tekemisenä, jonka tekijänä on vaikkapa etnisesti määritelty ryhmä (esimerkiksi *tietyt henkilöt varastavat* tai *varastelevat*) tai kun siirrytään tekemisen kuvauksesta asiaintilan kuvaukseen, eli relationaaliseen prosessiin ja tarkemmin sanottuna sen alatyyppiin attributiiviseen prosessiin.

Nimensä mukaisesti attributiivisessa prosessissa luonnehditaan henkilön, ryhmän tai muun olion ominaisuuksia (esimerkiksi *tietyt henkilöt ovat epärehellisiä*). Faktoihin perustuen olisi vaikea sanoa, onko lause totta, ilman että se suhteutetaan kaikkeen saatavilla olevaan tietoon ja määritellään, mitä luonnehdinta tarkoittaa.

Relationaaliset prosessit ovatkin erityisen voimakkaita maailmankuvan ja todellisuuden luojia, sillä niiden avulla voidaan sanoa, mitä tai millaisia tietyt ihmisryhmät tai asiat ovat – näitä prosesseja voisi siis luonnehtia myös korostuneen ideologisiksi. Siksi myös topokset ja niihin liittyvät stereotypiat liikkuvat helposti juuri tällaisissa prosesseissa.

Puhetekoteorian näkökulmasta topokset ja niitä ilmentävät prosessit ovat lähes aina osa konstatiivisia: niissä siis rakennetaan todellisuutta, jossa myös performatiiviset lausumat voivat tulla todeksi. Tässä tapauksessa tuohon todellisuuteen kuuluu myös ajatus siitä, että tietyt ryhmät käyttäytyvät normien vastaisesti – *he varastelevat, raiskaavat, ryöstelevät tai tekevät terrori-iskuja* – ja että heillä on epätoivottavia perusominaisuuksia – *he ovat väkivaltaisia, epärehellisiä, epäsiveitä tai likaisia*. Toisin sanoen konstatiivisissa lausumissa esiintyvät topokset mahdollistavat solvaukset, haukut, uhkaukset ja muut perinteiseksi vihapuheeksi luetut performatiiviset lausumat. Lisäksi viattomalta vaikuttavasta stereotypiasta on vain lyhyt matka epäinhimillistämiseen (esimerkiksi *likaisuus*) ja sitä myötä väkivallan tekoihin ryhmää vastaan.

Siinä missä vihapuhe ylipäätään ja eritoten kuvailevilta näyttävät mutta silti performatiivin tavoin toimivat konstatiiviset lausumat ovat haaste kielentutkimukselle, ovat ne haaste myös internetin ja somen moderoinnille muun muassa tekoälyn avulla[31]. Automaattiset moderointialgoritmit tunnistavat useimmiten sanoja ja löytävät siten helposti myös uhkaukset ja solvaukset. Netin ja somen käyttäjät ovat kuitenkin nopeasti oppineet muuntelemaan sanoja ja kielellisiä rakenteita niin, ettei moderointi löydä niissä liikkuvia topoksia. Siten esimerkiksi Suomi24-palstalla voidaan käyttää sanaa *mussu* sanan *muslimi* asemesta tai pronomineja substantiivien asemesta. Samalla syntyy viittaussuhteiden ketjuja, jotka korostavat jakautumista hyviin ”meihin” ja pahoihin ”niihin”. Lisäksi prosessi voidaan muuttaa luonnehdintojen luetteloksi, josta puuttuvat kokonaan subjekti, verbi ja objekti, jolloin häivytetään kirjoittajan vastuu sanomastaan[32].

Lopuksi: kieli, identiteetti ja vihapuhe

Michael A. K. Hallidayn mukaan kielijärjestelmät ovat kehittyneet sellaisiksi, kuin ne ovat, koska kieli on kehittynyt palvelemaan tiettyjä funktioita[33].

Kielitieteellisessä antropologiassa korostetaan kielen identiteettifunktiota ja katsotaan sen liittyvän kielen indeksikaaliseen perusluonteeseen: kielenkäytössä ei käsitellä pelkästään informaatiosisällön tai lausuman laadun perusteella esillä olevia asioita vaan myös viitataan eksplisiittisen viestin ulkopuolelle jääviin, kontekstuaalisiin seikkoihin[34]. Näitä ovat erityisesti kielenkäyttäjän kuuluminen tiettyihin ryhmiin ja ylipäätään kuva, jonka hän itsestään välittää[35]. Vihapuheen tutkimuksessa on toistuvasti osoitettu, että vihapuhe on nimenomaan identiteettipuhetta, jossa luodaan vastakkainasettelua meidän ja muiden välille[36].

Kaikki kielenkäyttö rakentaa todellisuutta, ja todellisuuden rakentumista voidaan selittää eri tavalla riippuen kielitieteen suuntauksesta, operationalisoiduista käsitteistä ja tarkasteltavista yksiköistä. Tässä kirjoituksessa olen voinut käsitellä vain muutamaa vihapuheen piirrettä kielentutkimuksen näkökulmasta, ja niitäkin hyvin pintapuolisesti ja nojautuen pitkälti kielentutkimuksen rinnakkaistieteissä tuotettuun käsitteistöön. Olen keskittynyt tutkimusperinteeseen, jonka kielinäkemyksessä korostuu kielen maailmaa, identiteettejä ja normeja luova voima.

Vihapuheen selkeimpien muotojen kuten uhkausten ja solvausten lisäksi olisi joka tapauksessa tärkeää tutkia tarkemmin toposten ja stereotypioiden liikkumista konstatiivisissa lausumissa, joista puuttuvat vihapuheen selvät tunnusmerkit – onhan juuri tällainen vastakkainasettelua tukeva puhe edeltänyt yhteiskunnallisten ryhmien välistä väkivaltaa ja jopa kansanmurhia[37]. Vastakkainasettelun kärjistymisen estämiseksi on toisaalta tärkeää korostaa, ettei tutkimuksen tavoitteena ole kielenkäytön sensurointi vaan yhteiskunnallisen keskustelun ja kriittisen luku- ja kirjoitustaidon parantaminen.

Toinen tärkeä tutkimuskohde liittyykin vihapuheen ja totuuden välisiin yhteyksiin – mistä tiedämme, että olemme oikeassa, kun luokittelemme tietynlaisen kielenkäytön vihapuheeksi? Mikäli tavoitteena on yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistuminen, on kielentutkimuksen haasteena löytää tähän kysymykseen yksinkertaisia mutta perusteltuja vastauksia. Tämä voi edellyttää selkeitä kannanottoja ja irtaantumista neutraaliuden ihanteesta.

Viitteet

1 Rikoslaki 39/1889, 11 luku, 10 § ja 10a §; 17 luku, 10 §.
2 Vitikka 2014; Henttonen ym. 2015, 21 ja 52.
3 Sisäministeriö 2019, 15.
4 Henttonen ym. 2015, 22, 61–64.
5 Sama 55.
6 Ks. esim. Lahti 2019, 33–34.
7 Ks. esim. Brown 2017.
8 Henttonen ym. 2015, 19.
9 Lahti 2019, 34.
10 Sama, 35; Määttä, Suomalainen & Tuomarla 2020.
11 Henttonen ym. 2015, 47.
12 Austin 1962/2016.
13 Searle 1969.
14 Langton 2012.
15 Butler 1997.
16 Rojola ja Laitinen 1998, 7.
17 Derrida 1972, 365–93; ks. myös Rojola ja Laitinen 1998, 16–20.
18 Bourdieu 1982, 103–119.
19 Fish 1980.
20 Sama, 226.
21 Myös Butler (1997) on esittänyt, että valtio tuottaa vihapuhetta, kun sen tuomioistuinlaitos antaa auktoriteettisen tulkinnan siitä, millainen viestintä on vihapuhetta ja mikä taas kuuluu sananvapauden piiriin.
22 Fish 1994.
23 Kristeva 1969; Bahtin 1963/1991.
24 Diskurssin määritelmästä ks. Pietikäinen ja Mäntynen 2009, 25.
25 Foucault 1969/2005, 33–41.
26 Fairclough 1993, 138.
27 Anscombre 1995, 39.
28 Amossy 2012, 129.
29 Wodak 2001.
30 Halliday & Matthiessen 2004, 170–175.
31 Ks. esim. Gröndahl ym. 2018
32 Määttä, Suomalainen & Tuomarla 2020.
33 Halliday & Matthiessen 2004, 31.
34 Ks. esim. Bucholtz & Hall 2004, 369.
35 Blommaert 2005, 11.
36 Määttä, Suomalainen & Tuomarla 2020.
37 Gayer & Jaunait 2000; Neuvonen 2015, 270, 281.

Kirjallisuus

Amossy, Ruth, *L'Argumentation dans le discours*. Armand Colin, Paris 2012.

Anscombre, Jean-Claude, La théorie des *topoï.* Sémantique ou rhétorique ? *Hermès.* Vol. 15, No. 1, 1995, 185–198.

Austin, J. L., *Näin tehdään sanoilla.* (How to Do Things with Words, 1962). Suom. Risto Koskensilta. niin & näin, Tampere 2016.

Bahtin, Mihail Mihailovitš, *Dostojevskin poetiikan ongelmia* (Проблемы поэтики Достоевского, 1963). Suom. Paula Nieminen & Tapani Laine. Orient Express, Helsinki 1991.

Blommaert, Jan, *Discourse. A Critical Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Bourdieu, Pierre, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Fayard, Paris 1982.

Brown, Alexander, What Is Hate Speech? Part 1: The Myth of Hate. *Law and Philosophy*. Vol. 36, No 4, 2017, 419–468.

Bucholtz, Mary & Hall, Kira, Language and Identity. Teoksessa *A Companion to Linguistic Anthropology*. Toim. Alessandro Duranti. Blackwell, London 2004, 369–394.

Butler, Judith, *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. Routledge, New York 1997.

Derrida, Jacques, *Marges de la philosophie*. Minuit, Paris 1972.

Fairclough, Norman, Critical Discourse Analysis and the Marketization of Public Discourse: The Universities. *Discourse and Society*. Vol. 4, 1993, 133–168.

Fish, Stanley, *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1980.

Fish, Stanley, *There's No Such Thing as Free Speech and It's a Good Thing, Too.* Oxford University Press, New York 1994.

Foucault, Michel, *Tiedon arkeologia* (L'Archéologie du savoir, 1969). Suom. Tapani Kilpeläinen. Vastapaino, Tampere 2005.

Gayer, Laurent & Jaunait, Alexandre, Discours de guerre contre dialogues de paix. Les cas de l'ex-Yougoslavie et du Rwanda. *Cultures et conflits*. No. 40, 2000, 97–128.

Gröndahl, Tommi & Pajola, Luca & Juuti, Mika & Conti, Mauro & Asokan N., All You Need Is "Love": Evading Hate-speech Detection. Teoksessa *AISec '18: Proceedings of the 11th ACM Workshop on Artificial Intelligence and Security*. Toim. Sadia Afroz, Battista Biggio, Yuval Elovici, David Freeman & Asaf Shabtai. Association for Computing Machinery, New York 2018, 2–12.

Halliday, M. A. K. & Matthiessen, Christian M. I. M., *An Introduction to Functional Grammar. Third Edition*. Arnold, London 2004.

Henttonen, Sini, Kivinen, Tero, Rasila, Tapio, Sammalmaa, Johanna & Vihavainen, Johanna, Kommentaari. Teoksessa *Vihapuhe Suomessa*. Toim. Riku Neuvonen. Edita, Helsinki 2005, 13–135.

Kristeva, Julia, *Sèmèiotikè. Recherches pour une sémanalyse*. Seuil, Paris 1969.

Lahti, Emmi, *Maahanmuuttokeskustelun retoriikka.* Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2020.

Langton Rae, Beyond Belief: Pragmatics in Hate Speech and Pornography. Teoksessa *Speech and Harm: Controversies Over Free Speech*. Toim. Ishani Maitra & Mary Kate McGowan. Oxford University Press, Oxford 2012.

Määttä, Simo, Suomalainen, Karita & Tuomarla, Ulla, Maahanmuuttajavastaisen ideologian ja ryhmäidentiteetin rakentuminen Suomi24-keskustelussa. *Virittäjä*. 2/2020, 190–216.

Neuvonen, Riku, Vihapuheen kehitys Suomessa. Teoksessa *Vihapuhe Suomessa*. Toim. Riku Neuvonen. Edita, Helsinki 2005, 267–281.

Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne, *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere 2009.

Rikoslaki 19.12.1889/39 muutossäädöksineen 19.12.2019/1284 saakka.

Rojola, Lea & Laitinen, Lea, Keskusteluja performatiivuudesta. Teoksessa *Sanan voima*. Keskusteluja *performatiivisuudesta*. Toim. Lea Rojola & Lea Laitinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1998, 7–33.

Searle, John, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language.* Cambridge University Press, Cambridge 1969.

Sisäministeriö, *Sanat ovat tekoja. Vihapuheen ja nettikiusaamisen vastaisten toimien tehostaminen*. Sisäministeriö, Helsinki 2019.

Vitikka, Elina, *Vihapuhetta vai ei? Reseptioanalyysia vihapuheen kielestä ja kontekstista.* Pro gradu. Helsingin yliopisto, Helsinki 2014.

Wodak, Ruth, The Discourse-historical Approach. Teoksessa *Methods of Critical Discourse Analysis.* Toim. Ruth Wodak & Martin Meyer. Sage, London 2001, 63–94.